

LA PROHIBICIÓ DE COMPARSE BALLS I ENTREMESOS A LA PROCESSÓ DEL CORPUS: EL CAS DEL BALL DE BASTONS

Núria Coll Roig
Montserrat Garrich Ribera

L'any 1780 Carles III fa pública una Reial Cèdula per la qual "se manda que en ninguna Iglesia destes Reynos sea Cathedral, Parroquia o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantones sino que cesses del todo esta practica en las Processiones y demás funciones Eclesiasticas, como poco conveniente á la Gravedad y Decoro que en ellas se requiere".(1)

Aquesta RC fou tramesa a totes les autoritats civils i eclesiàstiques juntament amb una carta del propi Carles III, datada a Sant Ildefons el 21 de juliol del 1780, en la qual s'instava a l'observança i compliment del que la RC disposava "...algunas y notables irreverencias que en la Fiesta del Santísimo Corpus Christi de este año se han cometido con ocasión de los Gigantes y Danzas en donde permanece la practica de llevarlos en la Procesión de aquel día...".(2)

La prohibició continguda a la RC s'inscriu com una acció més dins la política religiosa de caràcter regalista duta a terme per Carles III, alhora que la mesura en qüestió era fruit del vessant religiós del reformisme il·lustrat, el qual tot propugnant un rigorisme moral i un retorn a les fonts bíbliques, mostrava la més absoluta indiferència davant les pràctiques religioses populars, quan no les combatia per considerar-les supersticioses i irreverents.

És evident que tot i que la RC afecta totes les processons i manifestacions eclesiàstiques, ímplicitament es refereix a la més pomposa, lluïda, espectacular i ostentosa d'elles: la processó del Corpus.

La festa del Corpus deriva d'un motiu purament eclesiàstic: la voluntat de crear una festa alegre i joisa a l'entorn de l'exhaltació de l'Eucaristia, en un moment de forta crisi social i de valors al final del segle XIII. Sota la recomanació de "Canti la fe, dansi l'esperança, salti de goig la caritat" el Papa Urbà IV va declarar universal la festa del Corpus Christi. Aquest caire festiu i alegre trobà la seva veritable expressió amb la processó decretada per Joan XXII l'any 1316. Amb això la festa prenia cos i es dotava dels elements suficients de participació que la conduïrien en poc temps a tenir un fort arrelament popular, sobretot als nuclis urbans. La processó acabà essent la pròpia festa a la que tothom estava cridat a participar, ja fos prenent part a la desfílada o fent-hi els preparatius adients, ja fos amb la neteja o engalament dels carrers o simplement gaudint de l'espectacle.

1.- Reial Cèdula de Carles III del 1780.

2.- Carta tramesa amb la Reial Cèdula de Carles III del 1780.

Els elements integrants de la desfilada no apareixien de forma desordenada i fruit de l'atzar, sinó que tots ells formaven un cos estructurat i tancat compost de tres parts.

Obria la processó una colla de músics seguida immediatament del primer grup o part la qual estava formada per les banderes i penons de la Catedral, parròquies i esglésies de la ciutat seguits pels ciriers dels gremis i confraries. La segona part era, potser, la més dilatada, i estava formada per un seguit d'entremesos, balls, comparses i representacions que feien referència a passatges de l'Antic i Nou Testament, vida de Jesucrist, vides de sants, predicadors i fundadors de l'església barrejats amb tota una altra sèrie de figures procedents de la mitologia i llegenda populars: drac, gegants, àliga, etc. Finalment, la tercera part, que tancava la desfilada, composta per un estol d'àngels, la custòdia acompanyada dels quatre evangelistes, el bisbe amb el seu seguici i un grup d'àngels i dimonis "percutidors". La realització d'un acte d'aquest tipus comportava unes fortes despeses tant econòmiques com de recursos humans. El finançament de les despeses anava a càrrec de l'església i de la batllia mentre que els recursos humans eren aportats pels gremis i pel ciutadans.

De las tres, la part que més despeses comportava i que calia de més recursos era la segona. Aquesta, de responsabilitat i finançament majoritàriament municipal, fou la part que va tenir un creixement més gran, no solament en nombre de comparses, balls o entremesos dotats, sinó també, i encara més, en la complicació i espectacularitat dels matxos. De ser simples comparses a peu i/o a cavall, acabaren essent carrosses o petits escenaris rodants. No hi ha dubte que aquest fet era fruit, per un cantó, de les demandes d'un públic espectador, i de la voluntat de satisfer aquestes demandes, per un altre, oferint cada cop un espectacle més sorprenent i fantàstic tot esperonant així la creativitat i l'enginy d'una sèrie d'artistes i artesans. Aquesta segona part de la processó era la que el públic esperava amb més delit pel seu component d'espectacle i disbauxa; i any rera any les demandes populars es veïeren ultrapassades per les pròpies realitzacions.

Davant d'això no és d'estranyar que determinats elements de la processó, els que conformaven la segona part, fossin objecte de sengles amonestacions i prohibicions per part de l'autoritat eclesiàstica. Menys ens ha de sorprendre el contingut de la RC si tenim en compte que s'estava en un moment d'intents de redreçament de l'herari públic i de corrents reformistes religiosos de caràcter rigoristas; els uns per tal d'estalviar una despesa innecessària, i els altres per tal d'esbandir qualsevol pràctica supersticiosa d'actes que requerien un determinat respecte i gravetat.

Si bé podia semblar que la RC provoqués la desaparició immediata o progressiva de les comparses, balls, entremesos i representacions del segon grup de la processó, aquelles que "...solo servían para aumentar y distraer o refriar la devoción..." (3), el que resultà no és una simple relació causa-efecte, és a dir, prohibició-desaparició, sinó que afectà de forma desigual els elements teatralitzat i de dansa.

La conseqüència immediata que es constata és la desarticulació i pèrdua de caràcter de la segon apart de la processó, com a resultat de la dissociació de les peces religioses i no religioses. Ja no es tornarà a veure una desfilada on convisquin dracs i sants al mateix pas. D'això en resultà el manteniment de les peces religioses, aquelles que tenien més justificació amb el motiu primigeni de la festa, conformant aquest segon cos i esllangint-se amb la mateixa processó fins a desaparèixer. Les peces no religioses (dances, bestiari, etc.) en resultaren foragitades per ordre de Carles III, amb la qual cosa semblaven abocades a al desaparició. Perquè si bé, en principi, no eren absolutament exclusives de la processó del Corpus, era justament allí on apareixien totes congregades i on es manifestaven amb més plenitud.

Malgrat tot, i atenent a testimonis posteriors a la RC, aquestes peces no desaparegueren, ans al contrari, algunes d'elles es reforçaren en passar a exhibir-se en altres ocasions festives. L'efecte de la RC sobre aquestes peces no és altre que desvincular-les d'actes purament religiosos i disgregar-les entre elles. Cal tenir present en aquest sentit, que el cas de la Patum de Berga ens apareix com una excepció. La Patum recull totes les peces excloses de la processó, cohesionades entre elles i continua celebrant-se el mateix dia del Corpus, això sí allunyada completament de la celebració religiosa.

Una de les danses implicades en el procés que ocasionà la RC fou el ball de bastons, la trajectòria del qual se'ns presenta com un exemple extensible a totes les altres peces que, com aquest, formaven part de la processó del Corpus.

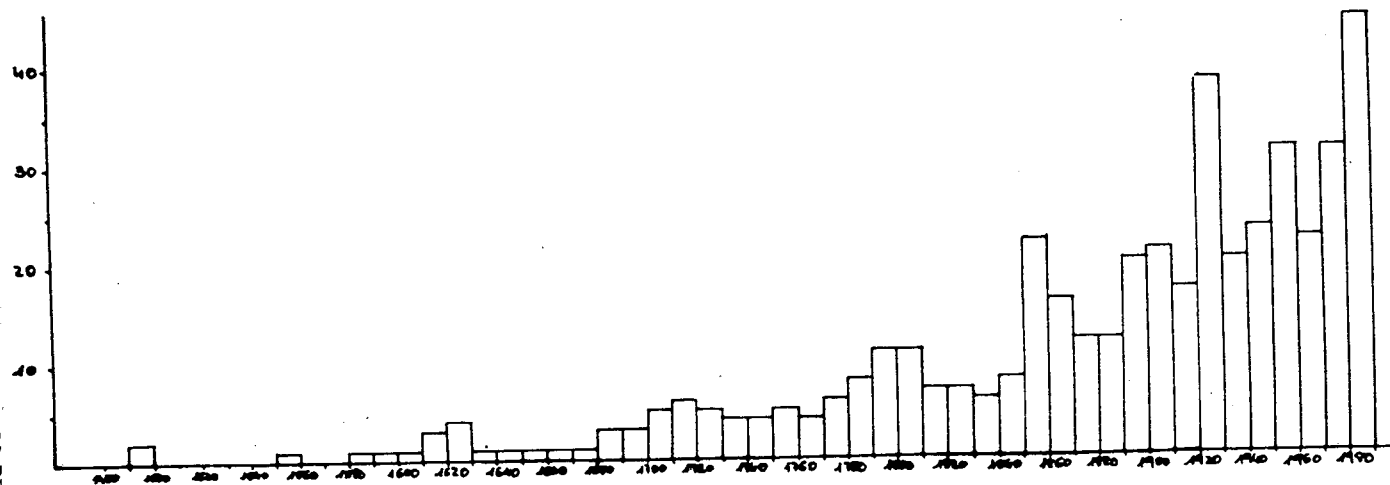
Es tracta d'un ball d'homes sols, en nombre parell que, proveïts de dos bastons cada un, evolucionen al compàs d'una música de ritme marcat, colpejant alternativament contra els bastons del seu oponent. El principal del ball són les picades, les quals s'efectuen en diverses posicions i figures, modulades totes elles a partir d'una formació mestra en filera doble. El seu origen és, ara com ara, incert la qual cosa ha donat lloc a múltiples especulacions que li atribueixen les procedències i antiguitats més diverses; des de rituals agraris a danses pírriques o paròdies de tornejos. El cert és que el trobem referenciat ja al segle XII, segons notícia de Joan Amades, com a forma d'espectacle, com a ball.

Com totes les altres peces de la processó el ball de bastons és anterior a aquesta. Malgrat que la processó aporta elements materials nous, fruit de l'enginy dels artistes i artesans, no aportà peces teatralitzades i de dansa originals. De nova creació, la processó adoptà, recullí i integrà peces ja existents en d'altres celebracions. Del teatre sacre medieval n'extragué les peces religioses, mentre que les no religioses procedien tant de celebracions dedicades a reis, prínceps, etc., amb motiu de coronacions, recepcions i altres festes assenyalades, com de celebracions de caire popular i profà. En totes elles hi prenen part manifestacions amb dansa, joc, habilitat, música, paraula, escenes mòvils, etc.; el ball de bastons n'era una d'elles.

Com i quan el ball de bastons s'incorporà a les processons del Corpus fa mal de dir, les dades de què disposem fins ara són poques i fragmentàries, com es pot observar al gràfic núm. 1 (4). Tot i amb això, al mateix gràfic veiem una continuïtat de referències a partir de 1580, continuïtat que ha de ser atribuïda a la incorporació del ball de bastons a la processó del Corpus, donat la regularitat anual amb que aquesta es celebrava. L'única dada explícita al respecte ens la notifica A. Duran i Sanpere, el qual en la seva obra *La fiesta del Corpus* ens diu que l'any 1620 a la processó de Barcelona apareixia un ball de bastons. Si observem el gràfic, les citacions augmenten entre 1610 i 1630, després devallen, però la continuïtat no es trenca. És probable que això vingui donat per la relació abans esmentada. Per altra part la notícia de Duran i Sanpere remarca que aquell any del 1620 els executors del ball vingueren de Tortosa, on és possible que la incorporació fos anterior. Per tant es pot donar com a verosímil que la relació ball de bastons-processó del Corpus comença als voltants del 1580.

GRÀFIC Nº1. EVOLUCIÓ QUANTITATIVA DEL BALL DE BASTONS

GRÀFIC Nº 1. EVOLUCIÓ QUANTITATIVA DEL BALL DE BASTONS

x: 0,5 cm = 10 anys

y: 1 cm = 5 citacions

Font: Atlas de Dansa Tradicional Catalana (5)

Present, doncs, a la processó, el ball de bastons fou una de les peces esbandides d'aquesta després de la RC de Carles III. Cal tenir present que no era una peça de caràcter religiós, que tenia unes connotacions d'habilitat, destresa i valor, i que ocasionava un fort soroll en entroxocar els bastons, barrejat amb el so dels picarols que ornem els camals dels batoners i el so produït per l'acompanyament musical. Desterrat el ball de bastons del Corpus, no sols no desapareix sinó que es reforça, i les referències augmenten. Observem, un cop, més, el gràfic núm. 1. Entre 1770 i 1780 trobem sis referències del ball de bastons; entre 1780 i 1790, després de la RC, les referències en són vuit, i encara entre 1790 i 1800 aquestes augmenten a onze. L'evolució posterior és apreciable en el mateix gràfic. Es fa evident, doncs, que el ball de bastons mantingué i accentuà el caire de representació municipal que li era atorgat en ésser una peça el finançament de la qual anava a càrrec de l'Ajuntament. Amb aquest caràcter es manifesta puntualment davant d'autoritats civils i eclesiàstiques, en passades i entrades de reis, infants i prínceps a ciutats i viles catalanes, amb motiu de coronacions, nomenament de bisbes, així com en altres ocasions: celebració de pau, beatificacions, etc., i naturalment en una altra ocasió anual: la Festa Major.

La RC de Carles III significà el trencament del lligam que, presumiblement s'havia establert entre processó de Corpus i ball de bastons; el qual trobà en altres celebracions festives el lloc idoni per reforçar-se i expandir-se. Tot i que hi ha documents referents al Corpus durant el segle XIX que referencien el ball de bastons a la processó, és fàcilment deduïble que aquesta presència era aleatòria i que havia perdut el sentit i la vinculació que posseïa abans de 1780. El fet és que el ball de bastons sobreviu a la processó. La mateixa sort corregeren dracs, àligues i altres elements expulsats, com el ball de bastons, de la processó. És possible que la RC fou la carta de supervivència d'aquestes formes de celebració popular?

Referent a les dades utilitzades, cal dir que aquestes són incompletes i sovint fragmentàries, produïnt-se buits i llacunes, a voltes incongruents i poc justificables. Estem davant el problema de les fonts documentals que atenyen la cultura popular. La dansa popular, com una més de les manifestacions d'aquesta, no escapa a la fragmentació i buits de manera que no sempre es produeix una constatació en la narració dels fets. Així, el no tenir dades referents a un espai de temps concret o sobre un determinat aspecte pot ser fruit de la inexistència d'aquest o bé de la no referència.

ANNEX I

Còpia de la Reial Cèdula de Carles III i de la seva carta tramesa amb el text de la Reial Cèdula. Institut Municipal d'Història.

“Real Cedula = Cese en las procesiones del Corpus de los Gigantes 1780 (Arch. Episcopal -Comm. de 1778 a 81. fol. 323v.).

Ilmo. Sr.

De acuerdo del Consejo reunido a V.S. el Exemplar adjunto de la R1. Cedula de S. M., por la qual se manda que en ninguna Iglesia de estos Reynos, sea Cathedral Parroq. o Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantes, sino que cese del todo esta práctica en las Processiones y demás funciones Eclcas., como poco conveniente a la gravedad y decoro que en ellas se requiere, a fin de que V. S. se halle enterado de su contenido para su cumplimiento en la parte que le toca y del recibo me dará aviso para ponerlo en la superior noticia del Consejo. Dios esté... Madrid 18 de agosto 1780. = Dr. Pedro Escolano de Arrieta = Ilmo. Sr. Obispo de Barna.

Real Cedula de S. M. y Sres. del Consejo, por la qual se manda que en ninguna Iglesia destes Reynos sea Cathedral, Parroql. ó Regular, haya en adelante Danzas, ni Gigantes sino que cesse del todo esta practica en las Processiones y demás funciones Eclecas., como poco conveniente á la Gravedad y Decoro que en ellas se requiere. Año = S. + Armas = 1780. En Madrid. En la Imprenta de Pedro Marin.

Nos Carlos, etc. A los de mi Consejo, Presidente y Oidores de mis Audiencias y Chancillerias, Alcaldes, Alguaciles de mi Casa y Corte, y a todos los Corregidores, Asistente, Gobernadores, Alcaldes Mayores y Ordinarios y otros cualesquiera Jueces y justicias de estos mis Reynos, assí de realengo, como los de señorío Abadaigo y Ordenes, tanto á los que ahora son, como á los que serán de aqui adelante; Sabed, que habiendo llegado a mi R1. Noticia algunas y notables irreverencias que en la Fiesta del SSmo. Corpus Christi de este año se han cometido con ocasión de los Gigantes y Danzas en donde permanece la práctica de llevarlos en Procesión de aquel dia, y teniendo presentes al mismo tiempo las razones que el mi Consejo me manifesto en consulta el 10 de abril de 1772, tratándose de los Gigantes de Madrid, y lo resuelto por mi á la citada consulta, en que fuí servido mandar, se quitasen y cessasen en Madrid para lo sucesivo los Gigantes, Gigantillos y Tarasca, porque semejantes figurones, no solamente no autorizaban la Procesión del SSmo. Sacramento, sino que su concurrencia causaba no pocas incidencias, por lo qual no se usaba en Roma, ni en muchos de los principales Pueblos de España, pues solo servían para aumentar el desorden y distraer o resfriar la devoción de la Magd. Divina; por mi R1. Orden comunicada al mi Conj. en diez de este mes, ha resuelto: Que en ninguna Iglesia de estos mis Reynos, sea Cathedral, Parrql. ó Regular, haya en adelante tales Danzas, ni Gigantes, sino que cesse del todo esta practica en las Processiones y demás funciones Eclcas., como poco conveniente á la gravedad y decoro que en ellas se requiere. Publicada en el mi Consejo la citada real Orden en 13 de este Mes, acordó su cumplimiento y para que la tenga expedir esta mi Cedula. Por lo qual os mando á todos y cada uno de Vos en vuestros Lugares, distritos y Jurisdicciones veais la citada mi R1. resolución de diez de este mes; y executar en todo y por todo como en ella se contiene, sin la contravenir, permitir, ni dar lugar á que se contravenga en manera alguna y encargo á los M. Iltres. Sres. Arzobispos, Obispos, Parrocos, Prelados Eclcos seculares y

regulares y demás personas eclesiásticas de estos mis Reynos, à quienes lo contenido de esta mi Cedula tocare, la hagan observar, guardar y cumplir, dando á este fin las Ordenes y providencias correspondientes, que assí es mi voluntad; y que al traslado impreso de esta mi Cedula, firmado por Dn. Antonio Martínez Salazar, mi Secretario, Contador de Resultas y Escribano de Camara más antiguo y de Govierno de mi Consejo, se le dé la misma Fe y credito que á su original.

Dada en San Ildefonso á 21 de Julio de 1780. *Yo el Rey.* = Dr. Juan Francisco de Lasteri Secretario del Reyno. Sr. lo hize escribir por su mandato = D. Manuel Ventura Figueroa - D. Manuel () fañe - D. Marcos de Angais - D. Blas de Hinojosa - D. Tomás de Gorgollo = Registrado = D. Nicolas Verdugo. Jefe de Canciller Mayor - D. Nicolás Verdugo =.

Es copia de su original de que certifico - Dr. Pedro Escolano de Arrieta = Por el Secretario Salazar.

Concuerta con su impreso, debuelto á la Secretaria en 4 septiembre de 1780. Dr. Jacinto Fuco Pbro. Not.”

BIBLIOGRAFIA

- AMADES GELATS, Joan. *Balls populars del Vallès*. Barcelona: Imp. C. Gispert, 1930.
- AMADES GELATS, Joan. *Costumari Català*. Barcelona: Salvat, 1982.
- AMADES GELATS, Joan. *Diccionari de la Dansa*. Barcelona:
- AMADES GELATS, Joan. "Las danzas de espadas y de palos en Cataluña, Baleares y Valencia" dins *Anuario Musical*. vol. X.
- ARMENGOU FELIU, Josep. *La Patum de Berga*. Berga: Museu Municipal de Berga, 1968.
- ATLES de dansa tradicional catalana. M. Rosa Alonso, Núria Coll, Rosa Forner, Montserrat Garrich, Albert González. (inèdit).
- "El ball de bastons: una dansa en procés de desaparició" dins *XI Trobada Nacional de Bastoners de Catalunya*. Vallgorguina, 1986.
- BOVÉ, Francesc de P. *El Penedès*. El Vendrell: Impremta Ramon, 1926.
- CAPMANY, Aureli. "Bailes de "bastons" y de "cercolets" dins *Barcelona Atracció*n. agost 1928.
- CAPMANY, Aureli. *El ball de bastons de Gelida*. Barcelona: J. Roca Miracle, 1948.
- CAPMANY, Aureli. "El ball de bastons o palitros" dins *Costums de Catalunya*.
- CLANCHET PUIG, Joan. "Recordant..." dins *VI Trobada de bastoners de Catalunya*. Geliada, 1981.
- "Les colles de bastoners a Balsareny" dins *X Trobada Nacional de bastoners de Catalunya*. Balsareny, 1985.
- DURAN SANPERE, Agustí. *La fiesta del Corpus*. Barcelona: Aymà, 1943.
- DURAN SANPERE, Agustí. "Una visió de Barcelona a fines del siglo XIII" dins *Barcelona, divulgació històrica*. IX.
- ESCOLA DE GRALLERS. *Ball d'espases i bastons (1. part)*. Sitges: Escola de grallers de Sitges, 1986. (Quaderns; 6).
- ESCOLA DE GRALLERS. *Balls d'espases i bastons (2. part)*. Sitges: Escola de grallers de Sitges, 1987. (Quaderns; 7).
- FERNANDEZ DE PINEDO, Emiliano. *Centralismo, ilustración y agonía del Antiguo Régimen por Albert Gil Novales*, Albert Drózier. Barcelona: Labor, 1982. (Historia de España; 7).
- FERRAN MELIC, Antoni. "Els bastoners de Gelida" dins *VI Trobada de bas toners de Catalunya*. Gelida, 1981.
- GARCÍA MATOS, "Danzas procesionales en España" dins *Miscelánea en honor de Ms. Higini Inglés*. Barcelona.
- GÓMEZ CATÓN, Fernando. "La procesión del Corpus" dins *San Jorge*. segundo trimestre, 1970.
- "Història del "ball de bastons" dins *XI Trobada Nacional de bastoners de Catalunya*. Vallgorguina, 1986.
- "Història del ball de bastons a Vallgorguina" dins *XI Trobada Nacional de bastoners de Catalunya*. Vallgorguina, 1986.
- JÁVEGA BULLÓ, Josep. "El ball de bastons de Montblanc" dins *Som*. núm. 1, 2 i 3.
- LLOMPART, Gabriel. "La fiesta del "Corpus Christi" y representaciones religiosas en Barcelona y Mallorca (siglos XIV-XVIII" dins *Analecta sacra Tarraconensia*. vol. XXXIX, 1966.
- LUÍS CORTÉS, Antonio. "Reformas interiores" dins *Historia*. extra XX, 1981.
- MARAVALL, José Antonio. *La cultura del barroco*. Barcelona: Ariel, 1980 (Letras e Ideas; 7).
- MESTRE, Antonio. *Despotismo e ilustración en España*. Barcelona: Ariel, 1976. (Ariel quincenal; 124).
- MESTRE, Jordi. *Ball de bastons: un patrimoni de tots* (Comunicació presentada al I Congrés de Cultura Tradicional i Popular, Barcelona 1983).
- URCILLAS. "El ball de bastons" dins *La Vall. Butlletí de l'Associació Cultural Vallgorguina*. any VI, núm. 38.
- VIOLANT SIMORRA, Ramon. *Etnografía de Reus i la seva comarca*. Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1959.

FONTS DE DOCUMENTACIÓ

- ESBART CATALÀ DE DANSAIRES. Arxiu de Dansa Tradicional i Popular.
- INSTITUT MUNICIPAL D'HISTÒRIA. Arxiu històric. Sèrie Documentació Personal, plec Alfons Damians, Coy Cononat i Francesc Curet-Lola Anglada.